

ORTAÇAĞ'IN ÖNEMLİ BİR ÖZELLİĞİ OLARAK APOFATİKÇİLİK VE EDEBİYAT ÇALIŞMALARINDA KULLANIMI

Prof. Dr. Arda Arıkan
Akdeniz Üniversitesi
ORCID ID: [0000-0002-2727-1084](https://orcid.org/0000-0002-2727-1084)

ÖZET

Ortaçağ'da bilgiyi bulma, yorumlama ve yeniden dolaşıma sokmada birincil görevli olan Katolik rahip ve keşişler tanrının bir olduğunu (hakikati) gösterebilmek için özgün bir akıl yürütme yöntemi kurgulamış ve uygulamışlardır ki bunlardan belki de en önemli ve ünlüsü de Apofatik yöntemdir. Apofatikçilik hakikatle ilgili bilginin bilindik şekillerde ifade edilmesini reddeden bir Ortaçağ araştırma ve sorgulama akımıdır. Bilgiye ulaşma yolunda, hakikatle ilgili geleneksel olarak kabul görmüş akıl yürütme yöntemlerinin ve onların sonuçları olan önermelerin sorgusuz sualsiz kabul edilmesini reddeden Apofatik kuramcılara göre hakikat kuramsal bir yapı değil, yaşayan ve deneyimlenen bir kavrayıştır. Ortaçağ'ın dinsel metinlerinin incelenmesinde kullanılan Apofatik yaklaşımlar metnin içinden dış dünyaya yönelen dil kullanımlarının ve metinde var olan imgelerin ve hatta ikonların anlaşılması ile din kavramlarının açıklanmasını ve inakların (dogmaların) bu yolla yorumlanmasını önermişlerdir. Apofatik çalışmalar, dille açıkça ifade edilmemiş olan bilgiyi açık etmeye ve bu yolla hakikati (görünenden farklı da olsa) göstermeye çalışır. Apofatik açıklamada, satır aralarının okunmasıyla, metinde belirgin bir şekilde yer almayan bir imge ya da düşüncenin aslında ne kadar belirgin bir şekilde görüldüğü gösterilir. Ayrıca, metinlerdeki önemli Apofatik anlar ortaya konulur ve bu anların anlamları üzerinden yorumlamalar yapılır. Apofatik yöntemi uygulayanlar özellikle reddetme ya da olumsuz yapılar kullanma gibi tekniklerden yararlanır. Dil öbeklerini kasıtlı olarak olumsuzlama üzerinden değerlendiren Apofatik düşünürler bu sürecin sonunda okuyucuya şaşkınlık yaşatır ki bu kimi Ortaçağ estetikçilerine göre makul bir tarzdır. İslam felsefesinde de Gazâlî ile ilişkilendirilebilecek birçok yönü bulunan Apofatik yöntem bugün edebiyat incelemelerinde de kullanılabilir bir yöntemdir. Bu kısa çalışmada da, Apofatik incelemelerde kullanılmış olan inceleme teknikleri kuramsal olarak tartışılacak ve somut örneklerle bu yöntemin güncel edebi metinlerin açıklanmasında da kullanılabileceği gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Apofatik, Apofatikçilik, Ortaçağ, Edebiyat Kuramları, Gazali

İlişkiler dışında; deneyim yoktur.

Federico Aguirre (2019, s. 242)

Ortaçağ'ın Katolik rahiplerine göre tanrının bir olduğu hakikattir ancak öte yandan çoktanrılı dinlerin varlığı da gözönüne alındığında, çoktanrılılık da bir gerçektir. İşte Katolik rahipler tanrının özü gibi farklı dinsel soruları yanıtlayabilmek için akıl yürütme yöntem ve teknikleri kurgulamış ve uygulamışlardır ki bunlardan biri de Apofatikçiliktir. Apofatikçilik hakikatle ilgili bilginin bilindik şekillerde ifade edilmesini mümkün bulmayan bir akımdır. Apofatik çalışmalarda hakikat kavramsal olarak ele alınmaz. Tam aksine, hakikatle ilgili geleneksel olarak kabul görmüş bilgilerin sorgusuz sualsiz alınıp kullanılmasını reddeder Apofatikçiler. Yaşanılan ve deneyimlenen, bir düşünce ya da yaşam tarzına işaret eden gerçeklikle kavranılan hakikat bu açıdan kuramsal bir yapı değil, yaşayan ve deneyimlenen bir anlayıştır.

Johnson'a (2002) göre hem Ortaçağ ve hem de günümüz yorumcularının mutabakat halinde oldukları bir husus bir göstergenin kendinden daha fazlasına işaret ettiğidir. Özellikle Ortaçağ'daki yazarlar göre Yaratılış Kitabı tamamlanmamıştır çünkü bir gösterge olarak gösterilene işaret ederken gösterilen yani Yaratılışın İlahi Yazarı metinde bulunmamaktadır. Bu eksiklik metnin 'satır aralarını okumayı' teşvik eder" (Johnson, 2002, s. 140). Bu açıdan bakıldığında Hristiyanlıkta metin incelemelerinde kullanılan Apofatik yaklaşımların Hristiyan düşünürlerin geleneksel olarak kullandıkları mantık, akıl yürütme ve kavramsal düşüncelerinden farklı olduğu öne çıkar. Belirlenmiş bir savı kabul ettirebilmek için yapılan bir okumanın aksine Apofatik okumaların hem satır aralarını okumaya ve hem de Hristiyan düşüncesini metnin diline odaklanarak metinde var olan imge ve ikonların anlaşılmasına odaklandığı görülür. Metin merkezli bu tarz bir eleştirel okuma ile din kavramlarının açıklanması ve inakların (dogmaların) yorumlanması mümkün olur. Apofatik çalışmalarda dilin kullanılarak, dille ifade edilmemiş olan bilgi açık edilir. Böylece hakikati (görünenden farklı da olsa) göstermek kolaylaşır.

Apofatik inceleme ve tartışmalar tarihsel olarak özellikle Ortaçağ'a ait bir özelliktir. Johnson'a (2002) göre "Tanrı'yı isimlendirip betimleyebilmek modern öncesi dönemin önemli bir sorundu" (s. 140). Apofatik açıklama metinlerde bazen de söylememe ve dememe üzerinde durarak yazarların belirgin bir şeyi söylemeden ya da onun hakkında bir şey demeden aslında o şey hakkında ne kadar çok şey denildiğini göstermeye çalışır. Bazı çalışmalar da metinlerdeki önemli Apofatik anları ortaya koyarak bu anların anlamları

üzerinden yorumlamalar yapar. Apofasis dilin doğal kullanımını değiştirir ve bunu yaparken de “reddetmek” ya da olumsuz yapılar kullanmak gibi dil öbeklerini kasıtlı olarak bir olumsuzlama üzerinde kullanır. Apofatik düşünme ve eylem süreci sonunda okuyucu şaşkınlık yaşamakta ve hatta afazi olmakta; sessizliğe gömülmektedir. Bu yönüyle ironiyi çağrıştıran apofasis nedenselliğe ters düşebilecek açıklamaları, olumsuz yapıları ya da hitapları kullanarak dinleyiciyi dumura uğratar.

Apofatikçilerin düşünce sistemi bir yönüyle İslam düşünürü Gazali'nin Tanrı'nın özünü açıklamasındaki akıl yürütmeye ortaya çıkardığı gizem dolu bir anlayışa benzetilebilir. Alpyağıl'ın (Tarih Yok) Gazali'nin akıl yürütmesinde kullandığı “ateş ve pamuk” misali nedenselliğe farklı bir açıdan bakan böylesi bir düşünce sisteminin İslam dünyasındaki görünümüne bir örnek teşkil edebilir:

Ateş ile temas ettiğinde pamuğun yanmasına müsaade etmek Tanrı'nın âdetidir. Fakat, diye iddia eder Gazali, bu, ateşin pamuğun yanmasına neden olduğu anlamına gelmez: ateşe atıldığında pamuğun yanmasından sorumlu olan Tanrı'dır. Tanrı aynı durumda eşit olarak pamuğun yanmamasına da neden olabilir. (s. 350)

Burada, dikkat edilmesi gereken husus şudur: “nedensel bir bağlantı olarak algıladığımız şey gerçekte sadece bir biraradalıktır” ve dolayısıyla “Nedensellik dünyayı yöneten bir ilke” olmayıp, “Tanrı'nın âdeti oluşunun bir sonucudur” (s. 351). Dolayısıyla “biraradalılık” aslında ilişkisel bir deneyimdir ve bu husus, biraz sonra göreceğimiz gibi, Hristiyan Apofatikçilerinin de üzerinde durduğu bir açılıma unsurdur. Bu tartışma, özellikle 14. yüzyıl Doğu Roma Hristiyanlığında, kurucusunun Palamas'lı Gregori olan ve Palamizm denilen akımın düşünceleri ile koştur gider çünkü Palamist düşüncenin temelinde de ilahi öz ile ilahi enerjilerin arasında büyük bir ayrım olduğu bulunmaktadır.

Ünlü Ortaçağ uzmanı Umberto Eco'nun (2017) aktardığı üzere, Ortaçağ'ın bilindik estetik anlayışları nedensellik ya da nesnellik ilkesi gibi somuta indirgeyici yaklaşımlardan ziyade ruhsal deneyimlemeye dayalıdır diyebiliriz çünkü “Huizinga, Ortaçağ'ın estetik beğenisini anlamak için, az rastlanır, değerli bir nesne karşısında şaşkınlığa kapılan bir kentsoylunun gösterdiği türden aşırı bir tepkiyi düşünmemiz gerektiğini” (s. 157) söyler. Öyleyse, Ortaçağ estetiğinde bir sanat eseri, edebi metin, ya da mimari yapının Ortaçağ insanında şaşkınlık yaratması, Ortaçağ estetiği açısından, o ürünün başarılı ya da en azından belirli kurallara uygun olmasından ziyade deneyimleyen ruhsal durumuyla alakalı olduğunu bize

sezdirmektedir. Burada dikkat edilecek olan husus Ortaçağ estetiğinde karar verme sürecinin, en azından Huizinga ve Eco'ya göre, “şaşkınlık” yaratmak gibi duyuşsal bir deneyim üzerine kurgulanmış olduğudur. Böylesi bir “şaşırtma” deneyimi eserin izleyici/okuyucu tarafından ne şekilde deneyimlenmiş olduğuyula alakalı olup eserdeki orijinalite ve yaratıcılık özellikleri gibi tartışmalar ikinci ve hatta üçüncü sırada gelen tartışmalardır.

Ortaçağ estetiğinin belki de “şaşkınlık” yaratma teması üzerinden kurgulanması orijinal bir fikir ya da pratik değil tarihsel ve düşünsel bir zorunluluktur. Hristiyanlık, temel olarak, insanları şaşkınlığına sürükleyen bir Tanrı'nın varlığı kuramıyla diğer semavi dinler olan Yahudilik ve İslam'dan ayrışır çünkü Yahudilik ve İslam'da tek ve eşsiz olan Tanrı Hristiyanlıkta üçlü olduğu için eşsizdir ki bunu da alelade bir kişiye “ispat” etmek oldukça uzun bir zaman ve hayal gücü ister çünkü böylesi bir öğretinin bireylere aktarımı sayısız hikaye, örnek ve akıl yürütme çabası gerektirir. Apofatik yöntemin, bir anlamda, Tanrı'nın özünün açıklanmasındaki orijinaliten kaynaklandığını söylenebilir. Şöyle ki, Aguirre'ye (2019) göre:

Yannaras'ın işaret ettiği üzere, Hristiyanlık açısından bakıldığında, Tanrı'nın deneyimlenmesi “Baba”, “Oğul” ve “Kutsal Ruh” sözcükleri ile gerçekleşir. Bu sözcükler, buna karşın, örneğin “Zeus” sözcüğünden farklı olarak Tanrı'nın “ne” olduğunu bildirmeyip ancak ve ancak “nasıl” olduğunu bildirirken “tekil özü” betimlemeyip “kişisel bir oluş yolunu” açıklar. Tanrı Baba'dır *çünkü* Oğul'un Babası'dır ve serbestçe ve sonsuza kadar *kendisinin dışında* bir varlık alanında davranır. Öyleyse, Tanrı hakkında bilinmeyen şey O'nun “özü” olup bu da kesin olarak O'nun “nasıl” olduğunun olumlu bir şekilde deneyimlenmesiyle ve kendisini tarihsel olarak nasıl sunduğuyula bilinemez çünkü bu çeşit bir oluş ancak “ilişkiler” yoluyla olur (s. 238).¹

Dolayısıyla, Tanrı'nın kim ya da ne olduğunu açıklayabilmek, Hristiyan düşünür ve bilginler için, ancak ve ancak Tanrı'nın kendisi dışındakilerle olan ilişkilerinin açıklanabilmesi yoluyla mümkündür ki bu da dini metinde açıkça belirtilmez. Tanrı'nın Baba olma durumu Oğul'un kim olduğuyula, Oğul olma durumunun da kimin “Baba” olduğu ile açıklanabilirken “Kutsal Ruh” başlı başına ayrı bir tartışmayı beraberinde getirir ki bu da metnin açıklanabilmesini aslında metnin içinde bulunmayan sayısız yeni ilişkilere bağlar. Öyleyse Tanrı'yı bilebilmek, sayısız yazılı ve sözlü metinlerin bilgisini ve bunları deneyimleyebilecek ve sonuca ulaşabilecek keskin bir bakışı da zorunlu kılar. Netice olarak Apofatik incelemeler

¹ Bu tartışmanın daha önce zikrettiğimiz Gazali ile ilgili kısımın mukayeseli olarak incelenmesi yöntemsel benzerlikleri okuyucuya gösterecektir.

aslında Apofatik bilgi ve pratik yoluyla metinlerin anlaşılabilmesi için zorunlu olarak ortaya atılan bir yöntemdir demek yanlış olmaz.

Apofatik yöntem çıkışı itibariyle dinsel bir niteliğe sahip olsa da edebi metinlerin incelenmesinde kullanılabilir. Ülkemizde yayımlanmış bir tez çalışmasında, araştırmacı amacını şöyle belirtir: “Bu doktora tezi çalışmasında Anglo-Amerikan doğa yazınının önemli isimlerinden Gary Snyder ve Joe Hutto’nun şiirlerinde Apofatik anların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.” Böyle bir çalışmada verilen şu örnek bize Apofatik incelemeyi örneklendirebilir. Metni Apofatik inceleme birimine dayanarak açımlayan yazara göre okumamızın sonunda aslında hem belirsizlik içinde bocalarız ve hem de bireysel olarak bizi etkileyen bir okuma deneyimi ediniriz ki bu açıklama yukarıda zikrettiğimiz Huizinga ve Eco’nun Ortaçağ estetiği hakkındaki düşüncelerini destekler niteliktedir çünkü araştırmacı okuyucunun bocalamasından bahsederken Huizinga ve Eco ise bu deneyimi “şaşkınlık” üzerinden tarif eder. Araştırmacı’nın “Apofatik an” kavramı üzerine kurguladığı tezinde Apofatik bir an betimlenirken okuyucu olarak “şaşırtıcı” olanla ve bizi “bocalatan” ile karşı karşıya kalırız:

Bir zamanlar, Ben, Chuang Tsu orada burada mutlu mutlu uçuşan, kendisinin kim olduğunu bilmeden hayatın tadını çıkaran bir kelebektim. Birden uyandım ve aslında Chuang Tsu idim. Chuang Tsu bir kelebek olduğunu mu hayal etmişti yoksa kelebek miydi Chuang Tsu olduğunu hayal etmiş olan? Chuang Tsu ile kelebek arasında muhakkak bir fark olmalıydı. Bu bir transformasyondur.²

Her ne kadar tamamıyla olumsuz olan üzerinde durmasa da Apofatik inceleme sürecinde metinden çıkan her bir anlamı (olumlama) önce tam tersi bir anlam ile etiketler (inkâr/reddetme) ve bunu bir kez daha tekrarlayarak sonuçta dilin düzensizliğine ulaşır (Karanlık-Karanlık olmayan-Aydınlık-Aydınlık olmayan-Karanlık parlaklık, gibi). Bir doktora tezinde, yazar Emily Dickinson ve G. M. Hopkins’in şiirlerini Negatif Analiz yoluyla inceleyerek şiirlerde yalnız olma durumunun yalnızlık duygusundan bağımsız bir biçimde var olduğunu göstermiştir.³ Dolayısıyla Apofatik incelemelerde olgular dilin olumsuzlanması yoluyla yeniden yorumlanırlar diyebiliriz.

² Whyde, J. (2017). *Buddhist Chinese Nature Poetry, Western Apophatic Mysticism, and Anglo-American Nature Writing*. Indiana University, ProQuest Dissertations Publishing. 10618706.

³ Yurdaün, N. C. (2007). *Negative Analysis: An Application of Negative Theology for the Analysis of Poetry*. Boğaziçi Üniversitesi, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi. 220798.

Güncel edebi metinlerin açılanmasında da Apofatik yöntemden yararlanılabilir. Örneğin, elimizdeki edebi metin dini bir metin ise, metin mistik, ilahi ya da mucizevi özellikler içeriyorsa ya da insanın varoluşu sorununu içeriyorsa, Apofatik inceleme yöntemi olarak uygun gelebilir. Bunların dışında, olumsuz dil yapıları ya da söylenilmeyene odaklı dil kullanımlarının gizli anlamlarını keşfetmek de böylesi bir yöntemin bize vadettiği bir açıklama türüdür diyebiliriz.

Kaynaklar

- Aguirre, F. (2019). Theological Apophaticism and philosophical Nihilism towards a theory of knowledge. *Teología y Vida*, 60(2), 229-242.
- Alpyağıl, R. (Tarih Yok). *Din Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Janeras, S. (2000). Introducción a la teología ortodoxa. *Las Iglesias Orientales* (133-254). Madrid: Biblioteca Autores Cristianos.
- Johnson, T. T. (2002). Reading between the lines: Apophatic knowledge and naming the divine in Bonaventure's Book of Creation. *Franciscan Studies*, 60, 139-158.
- Turner, D. (1998). *The Darkness of God: Negativity in Christian Mysticism*. Cambridge: Cambridge University Press.